

3. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, Інститут історії АН УРСР, 1972. – 778 с.
4. Овеянные славой имена. – Одесса, 1989. – 310 с.
5. Центральний державний електронний архів України // Tsded archives gov ua/sections/war/chronic
6. *Винокурова Ф. А.* Протистояння особистості політиці нацистського геноциду в Україні / Ф. А. Винокурова. – Архіви України, № 4, 2001.
7. *Гальчак С. Д.* «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. – Вінниця: «Книга-Вега», 2003. – 344 с.
8. *Гальчак С. Д.* Визволення Вінниччини від нацистських загартбників / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.
9. *Круглов А. И.* Хроника Холокоста в Украине / А. И. Круглов. – Запорожье: Премьер, 2004. – 208 с.
10. *Олійник Ю.* Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» в 1941 – 1944 роках / Ю. Олійник. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
11. *Себта Т.* Адміністративно-територіальний устрій райхскомісаріату «Україна» у термінах і назвах / Т. Себта // Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2008. – С. 116 – 128.
12. *Суворов В.* Ледокол. – Москва, 2000. – 352 с.

Сергій ГАЛЬЧАК

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ВІЙНИ: МУРОВАНОКУРИЛІВЧАНКИ НА ЗАХИСТІ ВІТЧИЗНИ (1941 – 1945)

Жінки і війна... Про це не можна говорити без хвилювання. Залишаючись матерями, сповненими любові дружинами, турботливими сестрами, вони нарівні з чоловіками стали на захист Батьківщини в буремне лихоліття Другої світової війни: брали активну участь у бойових діях на різних фронтах, боролися з ворогом у лавах народних месників, патріотичному підпіллі, кували знаряддя Перемоги на трудовому фронті, не корилися супостатам на загарбаних територіях, водночас по-материнськи переймалися долею

своїх чоловіків, синів, близьких, які зі зброєю пішли боронити рідну землю, Вітчизну, із трепетом та надією сподіваючись на обнадійливу звістку з місць кривавих битв.

Не стали винятком й мурованокурилівчанки. Їхній героїзм, патріотизм, нескрєнність, воля, як і людяність, щиросердечність, доброта проявилися уже в перші дні всенародної біди.

Широко відома історія Котюжанського дитячого будинку (Мурованокуриловецький район), у якому виховувалося понад сто дітей. Евакуювати його не вдалося. Підводи з малюками наздогнала війна. Перша ж зустріч із ворожими мотоциклістами за Уманню закінчилася тим, що гітлерівці забрали мануфактуру, яку берегли на сорочечки для найменшеньких.

Бачили тоді фашистські льотчики, що за дрібнота розсипається під крилами їхніх літаків. Бачили... Але полювали!.. Так почалося життя серед пекла...

Так почався подвиг, що не дзвенить зброєю, не увінчаний орденами, що постав нарівні з найвищим ратним героїзмом – подвиг котюжанських жінок Л. С. Солоненко, Ю. П. Липи, О. І. Безпрозваної, О. Ф. Енджієвської, В. Г. Кушнір, С. С. Фаріон та інших.

130 дітей врятувала материнська мужність і самопожертва. Вона вберегла найдорожче. Наперекір нацистській жорстокості, голоду, горю, самій смерті...

– Й сказали нам: німець наступає, треба евакуйовуватися. А в нас одна підвода і сто тридцятьо дітей. Старшеньким по шість рочків, меншим – по два – півтора. Куди подітися? Прийшли в колгосп. Спорядили, спасибі, чим могли. Дали чотирнадцять підвід, – згадувала Лариса Семенівна Солоненко.

Поволі їхав на схід цей незвичайний обоз. Сама знедолєність, яку несе війна. Рвалися жіночі серця, не вистачало тіла, щоб прикрити собою дрібних діточок під обстрілом і бомбами.

Душили сльози, ледь змогла говорити колишня вихователька:

– Топталися по дітях фашистські солдати: «Кіндер, Кіндер!» Забрали, що було кращого на колгоспних підводах...

Отак і повернулися холодні й голодні в порожні стіни дитячого будинку. Приречені на вірну загибель. На яке диво могли сподіватися, щоб вижити бодай тиждень? Німецькі власті не тільки відмовились постачати дітей продуктами, але й заборонили під

страхом суворої кари це робити населенню. Голод опухлих малюків, яким нічого дати їсти. Ці торттури винесли до кінця працівники Котюжанського будинку. Вони не залишили найменшеньких.

Не залишилися безучасними до долі сиріт сотні мешканців Котюжан і навколишніх сіл. Щодня їхні руки простягали у вхідне віконечко то окрась хліба, то пляшку молока, то одежину...

Крізь страшну тисячу днів пронесли котюжанські названі матері трепетні вогники дитячих доль. Жоден вогник не згас. Лише сімох вирвали з материнських рук кати. Тільки вони сьогодні не зможуть вимовити з вдячністю: «Спасибі, наші мами!..»

Тож нехай ніколи не хмаряться дитячі очі. Цього дуже хочуть серця котюжанських неньок, усіх жінок нашої землі, серце самої матері-Вітчизни! [1].

Хоч війна – справа чоловіча, уже в перші дні віроломної гітлерівської навали тисячі представниць слабкої статі, і серед них чимало подолянок, поспішили до військкоматів, щоб добровольцями записатися на фронт.

Як відзначає кандидат історичних наук, викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Алла Каленська, безпосередньо участь у бойових діях на різних фронтах брали понад 700 тисяч українських жінок. Вони були готові до подвигу, але не були готові до армії, і те, із чим їм довелося зіштовхнутися на війні, виявилось для них несподіванкою.

Цивільній людині завжди важко перешикуватися «на військовий лад», жінці – особливо. Армійська дисципліна, солдатська форма на багато розмірів більша, чоловіче оточення, важкі фізичні навантаження – все це виявилось нелегким випробуванням. Але це була саме та «буденна речовинність війни, про яку вони, коли просилися на фронт, не підозрювали». Потім був і сам фронт – зі смертю й кров'ю, із щохвилинною небезпекою й «вічно наздоганяючим, але приховуваним страхом». Потім, через роки, ті, котрі вижили, зізнавалися: «Коли подивишся на війну нашими, жіночими очима, так вона страшніша, ніж страшне». Дивувалися тому, що змогли все це витримати...

У період Другої світової в армії служили більше мільйона жінок, а просилося на фронт ще більше. Не всі вони опинилися на передовій: були й допоміжні служби, на яких було потрібно замінити чоловіків, що пішли на фронт, були і служби «чисто жіночі»,

як, наприклад, у банно-пральних загонах. Наша свідомість спокійно сприймає жінку-телефоністку, радистку, зв'язківця, лікаря або медсестру, кухаря або пекаря, шофера й регулювальницю – тобто ті професії, які не пов'язані з необхідністю вбивати. Але роль жінок у рятуванні поранених – неоціненна. Завдяки дівчатам-санінструкторам близько 70 % поранених поверталися на фронт. Серед санінструкторів, фельдшерів і медсестер Червоної армії чотири з п'яти були жінки. Серед військових лікарів (у тому числі хірургів) їх було трохи менше половини. Що довелося випробувати на фронті цим дівчатам, знають лише вони. Коли вчорашня школярка під вогнем противника тягла на собі пораненого бійця, а також свою та його зброю, вона зазнавала колосальної напруги, фізичної та психічної. Смерть очікувала на кожному метрі, й потрібна була величезна сила духу для виконання таких обов'язків [2].

Не зважаючи на це, серця жінок-фронтовичок пломеніли мужністю та відвагою. Згадаймо хоча б тих же військових лікарів, санітарних інструкторів, фельдшерів, медсестер. І не тільки їх...

Славний бойовий шлях пройшла уродженка с. Надністрянського Мурованокуріловецького району Євдокія Яківна Рачкевич. Вона першою з жінок Радянського Союзу закінчила військову академію. В роки війни була заступником командира з політико-виховної роботи 46-го гвардійського жіночого авіаційного полку нічних бомбардувальників, який здійснював бойові вильоти в небі Донбасу, Північного Кавказу, Таманського і Кримського півостровів, Білорусі і Східної Пруссії, столиці нацистського рейху Берліна. Удостоєна орденів Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ст., Червоної Зірки (два), медалей «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За визволення Варшави», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Після війни підполковник авіації Є. Я. Рачкевич продовжувала військову службу в Політуправлінні Групи радянських військ у Німеччині [3, с. 260 – 261].

Не менш високих бойових нагород, які повідують про нелегкі фронтові дороги та ратну доблесть, удостоєні й інші фронтовички – уродженки Мурованокуріловецького району. Зокрема:

Бойко Ольга Миколаївна, с. Ленінська Слобода, українка, учасниця бойових дій Другої світової війни (07.1941 – 05.1945 рр.), старшина медичної служби 180-го запасного стрілецького полку.

Нагороджена орденом Червоної Зірки, медалями «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За визволення Варшави», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Зикова Ганна Василівна, с. Вищий Ольчедаїв, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1941 – 05.1945 рр.; Південно-Західний фронт, 3-й Український фронт, 1-й Білоруський фронт). Начальник аптеки, помічник начальника полку по медичному постачанню, фельдшер. Молодший лейтенант. Кавалер ордена Червоної Зірки, медалей «За бойові заслуги», «За взяття Берліна»;

Печенюк Надія Михайлівна, с. Курашівці, українка. Кавалер ордена Червоної Зірки;

Рибак Станіслава Станіславівна, 1925 р., с. Струсове, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (08.1944 – 05.1945 рр.; 2-й Український фронт). Санітарка евакуаційного госпіталю № 4643. Рядова. Кавалер ордена Вітчизняної війни II ст. [3, с. 73; 137; 243; 262].

Проявили мужність і героїзм на фронті також мурованокурилівчанки:

Бура Євдокія Іванівна, с. Роздолівка, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Рядова. Нагороджена медалями «За бойові заслуги», «За взяття Кенігсберга», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Данилюк Марія Гнатівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни;

Жевачевська Наталія Григорівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Завітаєва Тетяна Семенівна, смт Муровані Курилівці, росіянка. Учасниця бойових дій Другої світової війни;

Климчук Ніна Іванівна, с. Морозівка, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1941 – 09.1945 рр.). Медсестра евакуаційного госпіталю № 3528. Нагороджена медаллю «За відвагу»;

Кот Ганна Іванівна, с. Михайлівці, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1944 – 1945 рр.). 383-й стрілецький полк. Шофер. Рядова;

Кошаріна Євгена Софронівна, с. Житники, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медалями «За оборону Кавказу», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Ліщинська Ніна Василівна, с. Вербовець, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1942 – 09.1945 рр.). Евакуаційний госпіталь № 4455. Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Марійчук Марія Гнатівна, с. Немерче, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (04.1943 – 10.1944 рр.). Рядова. Нагороджена медалями «За оборону Радянського Заполяр'я», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Мельник Ганна Макарівна, с. Котюжани, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (05.1943 – 05.1945 рр.). Прожектористка 834-го зенітно-прожекторного полку. Кавалер медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Мельникова Софія Григорівна, с. Дерешова, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.);

Мигалевська Людмила Кононівна, с. Обухів, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Моргун Марія Петрівна, с. Снітків, українка, селянка. Мобілізована 1941 р. Рядова;

Олійниченко Ганна Андріївна, с. Струсове, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (08.1944 – 05.1945 рр.; 2-й Український фронт). Евакуаційний госпіталь № 4643. Рядова;

Остапчук Ганна Федорівна, с. Дружба, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Рядова. Удостоєна медалі «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.»;

Смирнова Ганна Григорівна, с. Конищів, українка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни (1941 – 1945 рр.). Гвардії старшина;

Станкевич Єлизавета Михайлівна, смт Муровані Курилівці, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (09.1942 – 05.1945 рр.);

Столяр Рива Абрамівна, смт Муровані Курилівці, єврейка. Учасниця бойових дій Другої світової війни [с. 72; 113; 129; 131; 155; 172; 173; 192; 202; 208; 210; 211; 215; 228; 232; 283; 290; 292].

Це ж можна сказати й про мужніх захисниць Вітчизни, які у післявоєнний час пов'язали свою долю із Мурованокуриловеччиною. Серед них:

Богданова Тетяна Петрівна, смт Устинівка Кіровоградської області, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (12.1941 – 09.1945 рр.). 10-й евакогоспіталь. Рядова. Медаль «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Вітковська Марія Микитівна, Немирівський район, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (03 – 05.1945 р.). Хлібопекар. Рядова. Мешкала в с. Вищий Ольчедаїв Мурованокуриловецького району;

Рубешева Надія Марківна, с. Ярцеве Смоленської області (Російська Федерація), українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Сурменко Марія Василівна, с. Вишневецьке Синельницького району Дніпропетровської області, українка. Учасниця бойових дій Другої світової війни (06.1941 – 05.1945 рр.). Фельдшер евакогоспіталю № 388. Мешкала в смт Муровані Курилівці;

Химич Поліна Іванівна, Російська Федерація, росіянка, колгоспниця. Учасниця бойових дій Другої світової війни. Рядова. Нагороджена медалями «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.». Мешкала в с. Вищий Ольчедаїв Мурованокуриловецького району [3, с. 72; 88; 267; 295; 313].

Не повернулися із поля бою, віддавши життя за Батьківщину:

Городинська Ніна Леонтіївна, с. Долиняни Мурованокуриловецького району, українка. Мобілізована 1941 р. Рядова. Померла від ран 20.08.1945 р. Похована в м. Гливице (Польща);

Духнова Ганна Олександрівна, с. Долиняни, українка. Мобілізована 1941 р. Санінструктор. Загинула 15.12.1942 р. Похована в м. Волгограді (Російська Федерація) [3, с. 105; 125].

Схилімо голови перед їхнім подвигом, мужністю і героїзмом, незламністю духу та силою волі усіх фронтовичок-мурованокурилівчанок. Нехай же світлий образ жінок війни – героїнь і великомучениць – назавжди збережеться у нашій вдячній пам'яті!

Джерела та література:

1. Вінницька правда. – 1978. – 4 березня.
2. *Каленська А. В.* Доля жіноча – доля солдатська / А. В. Каленська // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція / Матеріали конференції. 17 – 18 жовтня 2014 р., м. Шаргород Вінницької області / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), Ю. А. Зінько (співголова), А. В. Войнаровський (відповідальний секретар) та ін. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2014. – С. 135 – 136.
3. *Гальчак С. Д.* Жіноче обличчя війни: вінничанки на захисті Вітчизни (1941 – 1945) / С. Д. Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2015. – 460 с.

***Ярослав БРАНЬКО,
Микола ДОМНЕНКО***